

Abad y
Lasierra,
primer bisbe
d'Eivissa,
introductor
de l'esperit
il·lustrat.

Llengua i literatura francesa a l'Eivissa del segle XVIII*

per Bernat Joan i Marí

El segle XVIII, com molt bé indica el títol general d'aquest Curs Eivissenc de Cultura, és, bàsicament, un segle de canvis. Els fonaments de l'Antic Règim fan fallida i es creen les condicions per al sorgiment de noves estructures consolidades. En un context d'eufòria gairebé devota pel progrés (entès d'una manera no excessivament definida; de vegades fins i tot totèmica), es consolidarà l'estructura de l'Estat-nació, com a unitat d'intercanvis i com a element bàsic d'identificació de la gent que hi viu. Es forjarà, durant aquest segle, el que, segons Agnes Heller, serà el gran invent de l'Europa del segle XIX i el gran

anacronisme de l'Europa del segle XXI: l'Estat-nació.

En principi, tenia la intenció de començar (cosa que em semblava pertinent) amb una citació en francès, obra, però, d'un valencià: *L'Espagne, bien entendu, c'est une région de la France* (Lluís V. Aracil).

Espanya és una regió de França, efectivament. No una regió administrativa –la frontera entre Catalunya i Catalunya ens ho recorda permanentment–, però sí una regió mental, una regió conceptual. En segons quines èpoques, fins i tot podríem dir que en constitueix una còpia mal feta. *L'Espagne c'est une région de la France*. Això fa gràcia, i sembla que respon a algun tipus de veritat; i, si tenim raó, se'n poden indagar les motivacions, els orígens, les causes i les conseqüències. Modestament,

aquesta conferència pretén fer alguna aportació en aquest sentit.

Nació i llengua nacional a la França revolucionària

La idea de *Nació* lligada amb la idea de *progrés* és un invent de la França del XVIII, amb arrels, lògicament, a la mateixa França dels segles anteriors. Lligar un concepte amb un altre té la característica (virtut o defecte, segons d'on es miri) de deslegitimar d'altres conceptes que hi podrien anar interconnectats.

En relació amb el concepte de *nació* hem d'esmentar també que, durant la Revolució francesa es deixa clar què significa *nació*, i que el seu significat –aparentment– no concorda amb allò que hi entenem avui dia. *La nation française* és formada per aquelles persones que, a França,

* Conferència pronunciada dins el Curs Eivissenc de Cultura, el 3 de novembre de 1994.

tenen algun tipus de poder executiu o que ostenten, en major o menor grau, un cert lideratge social. Un diputat, un metge, un alt funcionari o un advocat formaran part de la *nation*, però la majoria dels ciutadans –això que avui dia anomenam “la gent del carrer” constitueixen *le populace* (n’hauríem de dir “es populatxo”, en eivissenc?). “Es populatxo” són la majoria dels francesos, i només uns pocs formen la *nation*, però la presa de decisions es troba, efectivament entre els renglers de la *nation* i no en un lloc qualsevol.

En posaré un exemple que consider que és prou il·lustratiu. Hi ha, dins el context històric de la Revolució francesa, un personatge singular que, entre d’altres històries, serà l’autor de la primera

una mena d’electrocardiograma: durant l’Antic Règim, Grégoire arribà a la condició d’abat. Quan es constituí l’Assemblea revolucionària, penjà la mitra immediatament i s’hi va apuntar com el primer. I quan es reconduïren les aigües de la revolució participà, altra vegada com a abat, en els actes d’entronització de l’emperador Napoleó.

Com hem dit, Henri Grégoire és autor de la primera enquesta sociolingüística feta a Europa. Es titula *Rapport sur les stratégies et provisions pour anéantir les patois*. Es coneix popularment com *Rapport Grégoire*. Prenguem dues idees del títol i ja tendrem la radiografia del que havia de sorgir de la Revolució en matèria de planificació lingüística: 1. *anéantir* i 2. *les patois*.

havia de ser passada a les persones que formaven part de la *nation* i *le populace*, per descomptat, s’havia de descartar sistemàticament. Podem afirmar, doncs, que aquest primer “rapport” sociolingüístic no posseïa *pedigree* científic, però ens ha servit per mostrar-nos com es definien conceptes com nació i llengua nacional entre els revolucionaris francesos.

Els antecedents francesos de la llengua nacional

El concepte de llengua nacional no sorgeix, però, espontàniament, durant la Revolució francesa, sinó que disposava amb antecedents dignes d’esment. El punt de partida l’hauríem de situar en el regnat de Lluís XV, el Rei Sol, i en seria el principal promotor el Cardenal Richelieu.

Un visitant castellà del segle XVII se sentí “com a casa” dins la ciutat emmurallada, on la gent *viste a la española*. Carrer de Santa Maria. (Foto: Josep Marí.)

diguem-ne “enquesta sociolingüística” feta mai: l’abat Henri Grégoire. Un personatge singular, efectivament. Si haguéssim de dibuixar amb una gràfica la seua relació amb l’Església ens sortiria

El terme *patois* duu en ell mateix, podem dir, la necessitat de ser eliminat. Els *patois* són aquelles llengües parlades a França que no són la *langue nationale*, ço és, el francès. L’enquesta d’Henri Grégoire

Richelieu fundà l’Acadèmia francesa de la llengua perquè considerava que el francès havia estat la llengua escollida per Déu per tal de difondre la Civilització. Si el francès havia estat

acollit directament per l'Altíssim, calia aconseguir una llengua depurada, rica, expressiva, unificada. Mai no era suficient l'esforç dedicat a fer del francès l'instrument de civilització perfecte¹.

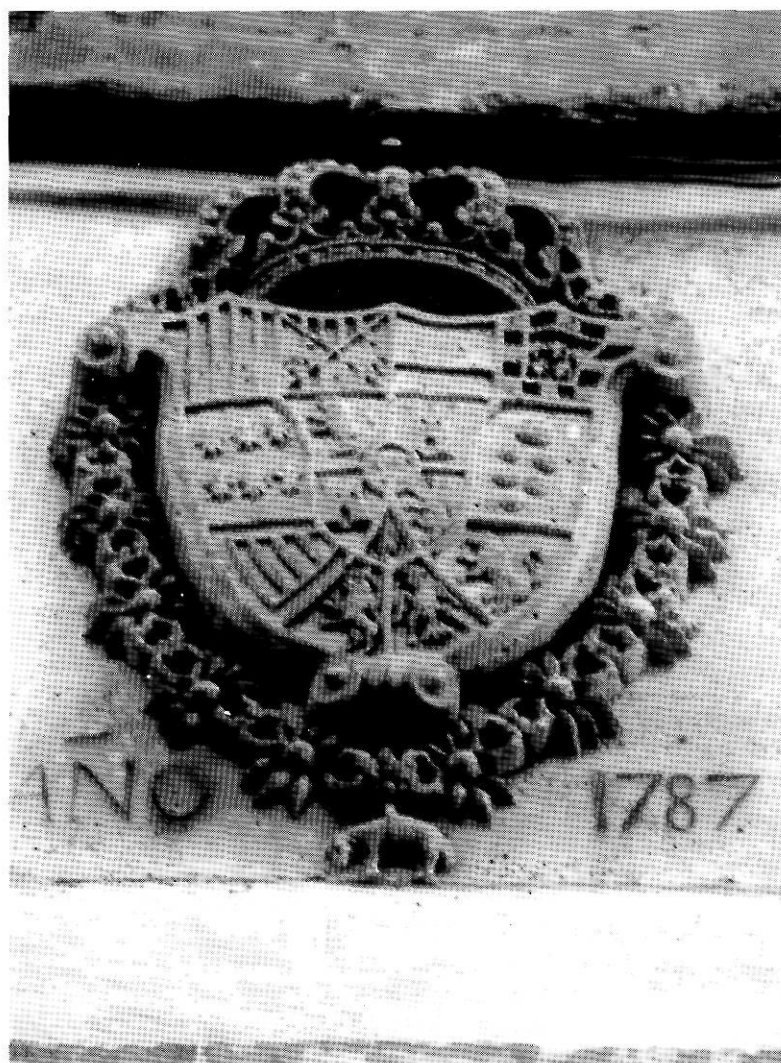
Es a l'època del govern del cardenal Richelieu quan el francès entra en el procés d'esdevenir "la llengua" per excel·lència. S'inicia aleshores la diferenciació entre llengua i patuesos que es considerarà durant la Revolució. A l'Acadèmia es produeix, sistemàticament, aquesta diferenciació. Com afirma Jean-Louis Calvet, "sistemàticament bategen la llengua nacional com a llengua i les llengües no nacionals com a dialectes i així la indeterminació definitòria es converteix en necessitat al servei de la situació tal com està (...). La tendència entre els lingüistes no és vers una lectura històrica de les relacions entre llengües sinó més aviat cap a la dissolució de la història i cap a l'enduriment de les posicions adquirides. Tant la descripció com la seva teorització fixen les relacions de força existents com a relacions de naturalesa: l'atzar històric es converteix en necessitat"².

La llengua nacional, a l'època de la Revolució, esdevindrà "naturalment necessària", mentre que, correlativament, la resta de llengües parlades a la França revolucionària seran "naturalment prescindibles". Fins i tot podem afirmar que el riu de la natura empeny tot allò que és prescindible cap a la seva destrucció.

Progrés i estereotips lingüístics

Robert Nisbet, dins la seva *History of the idea of progress*, afirma que, a l'època de la Revolució, a

Carles
III
marcà
les
pautes
que
consolidarien
un estat
jacobí
"a la
francesa" a
Espanya.
Escut
del casal
de la
Reial
Hisenda
d'Eivissa, al
carrer
Major.
(Foto:
Ernest
Prats.)

França, la idea de progrés gaudia d'una salut envejable. La Revolució es feia justament en nom del progrés. El progrés no només era considerat com un element positiu, sinó que àdhuc se li atribuïa la qualitat d'"inevitable".

Ja hem esmentat abans que el concepte de llengua nacional sorgeix relacionat amb la idea de progrés. A la llengua nacional se li fa correspondre un estereotip marcadament positiu, mentre que a les altres llengües (als *patois*), com a contrapartida, se'ls atribueix un estereotip rotundament negatiu.

Així, el francès representarà la llum, la intel·ligència, la Revolució, la ciència i el progrés, mentre que els *patois* seran els vehicles d'expressió de la foscor, la ignorància, la contrarevolució, la superstició i el retard³.

La fixació d'aquests estereotips tindrà la seua influència en l'ús posterior de les diferents llengües de l'hexàgon. Quan un determinat estereotip és assumit per la majoria de la població, aquesta assumpció té uns efectes, a la llarga, sobre la promoció o el desús de la llengua.

Disposar d'un estereotip positiu és la primera fase en la "facilitació" de l'aprenentatge i ús generalitzat de qualsevol llengua⁴. Quan la llengua és útil per a la comunicació i el seu aprenentatge és facilitat pels poders públics, i, a més, està farcit de connotacions positives, qui podrà rebutjar-lo? I, per tant, qui

1 Per a més detalls sobre aquest tema, es pot consultar el llibre de Robert L. Cooper *Language Planning and Social Change* (Oxford University Press), on exposa diversos processos de fixació lingüística en relació amb les estructures de poder existents en el seu moment.

2 Jean-Louis Calvet. *Lingüistique et colonialisme*. Ed. Payot. Calvet hi analitza molt finament el procés de "naturalització" dels esdeveniments contextualitzables històricament.

3 Bernat Joan i Mari. *El progrés, detonant de la substitució lingüística?*, pàg. 14.

4 Segons la tesi de Miquel Pueyo i París, l'espanyol es generalitza com a idioma conegut pels catalans del sud de la frontera a través d'un procés de "facilitació lingüística" pel qual es féu "fàcil" tant el seu aprenentatge com el seu ús.

promourà cap interès per mantenir la resta de llengües que competiran en inferioritat de condicions amb la llengua nacional?

La llengua a Eivissa durant el segle XVIII

Pel que fa al cas concret d'Eivissa, hauríem de referir-nos primer també als antecedents. La situació del XVIII no s'improvisa, però només algun detall aïllat, entre nosaltres, la podia fer previsible. Entre aquests detalls en podem destacar dos d'interessants:

a) Al segle XVII s'organitzà a Eivissa la primera escola, dirigida pels dominicans. La llengua bàsica a aprendre, en el sistema d'ensenyament d'aleshores, era el llatí, però s'establí que la llengua vehicular de l'ensenyament seria l'espanyol.

b) Un cert visitant castellà del XVII expressa les seues sensacions quan visita l'illa d'Eivissa. Aquest personatge se sent "com a casa" dins la ciutat emmurallada, on la gent *viste a la española*, fins i tot. A fora, en canvi, se sent estranger, envoltat de perills⁵.

Amb algun d'aquests precedents (que ja indiquen un bon grau de subsidiarietat de la magra classe dominant eivissenca), comença al segle XVIII i, ben aviat, Eivissa caurà sota les disposicions de la Nova Planta.

Pel que fa a la llengua, el Decret de Nova Planta promulgat per a Mallorca i les Pitiüses (Menorca formava part aleshores de la Corona britànica) estableix que *se actue y los instrumentos se escriban en lengua Castellana. Y que de oy en adelante no se permita imprimir libro alguno en otro idioma que Castellano*⁶.

Es tracta d'una legislació clarament d'ocupació, que queda encara millor definida quan s'atribueix un paper —com sol

passar en les situacions colonials— als "indígenes" que han canviat de bàndol. Concretament, i pel que fa a la composició del govern de les illes, s'exposa: *No puede dejar el Consejo de representar a V. M. la conveniencia de incluir, para esta primera formación, algún Ministro Mallorquín (aviendole de literatura, segura fidelidad, y buen juicio) por lo que sus experiencias, y practico conocimiento adelantaría el de los extraños nuevos Ministros. No nombrandole como tal mallorquín, ni por otro motivo, que el de su mérito para que no se persuada de la credulidad a que jamás sea requisito necesario otro alguno para la elección de Ministros de aquella Audiencia, que la libre voluntad de V. M. de hacerlo en Castellanos de los demás Reynos*⁷.

Amb la imposició de la Nova Planta, l'espanyol passarà a consolidar la seua posició diferenciadora. Saben l'espanyol i l'usen les persones que formen part de la *nation* a Eivissa. Mentrestant, òbviament, els sectors populars continuaran usant (i sabent) només el català⁸. *Le populace* queda fora de l'ús del vehicle de comunicació culta entre notables (d'una forma semblant a allò que passarà a Rússia entre la llengua pròpia i el francès: els nobles usen el francès per diferenciar-se de la gent del poble, que, òbviament, només parla rus).

Hem de tenir en compte que el procés de substitució lingüística, en el nostre cas (i sembla ser una norma aproximadament general), s'ha produït verticalment, de dalt cap a baix, seguint un esquema que plauria força als promotors del despotisme il·lustrat.

La consolidació de la política lingüística del XVIII

La política lingüística de l'Espanya del segle XVIII es consolidà amb el regnat de Carles III. Carles III és el rei "il·lustrat" per excel·lència: amb ínfules de racionalisme i profunda admiració pels precedents francesos de la Il·lustració, marcà les pautes que consolidarien un estat jacobí "a la francesa" a Espanya.

Pel que fa a la planificació lingüística estatal, Carles III promulgà l'anomenada "Cédula de Aranjuez" on establia l'oficialitat de l'espanyol en exclusiva per a l'estat. A més de treballar per l'eliminació de les llengües de les nacions sotmeses (bàsicament, per tant, del català, única llengua no espanyola que té una gran tradició cultural i un nombre considerable de parlants, dins el context de l'Estat espanyol), es va inventar símbols "comuns" per al nou estat (per exemple, l'actual bandera espanyola).

Podem considerar plenament consolidada la política lingüística espanyola del segle XVIII quan, l'any 1812, es reuneixen les Corts de Cadis. A les Corts de Cadis es seguirà la tàctica d'"oblidar" una qüestió que ja es considera "superada": a les corts on probablement hi ha hagut un percentatge més elevat de catalanoparlants la qüestió de la llengua no hi apareix per enlloc. Els notables —la *nation*— han decidit que l'única llengua que compta és l'espanyol.

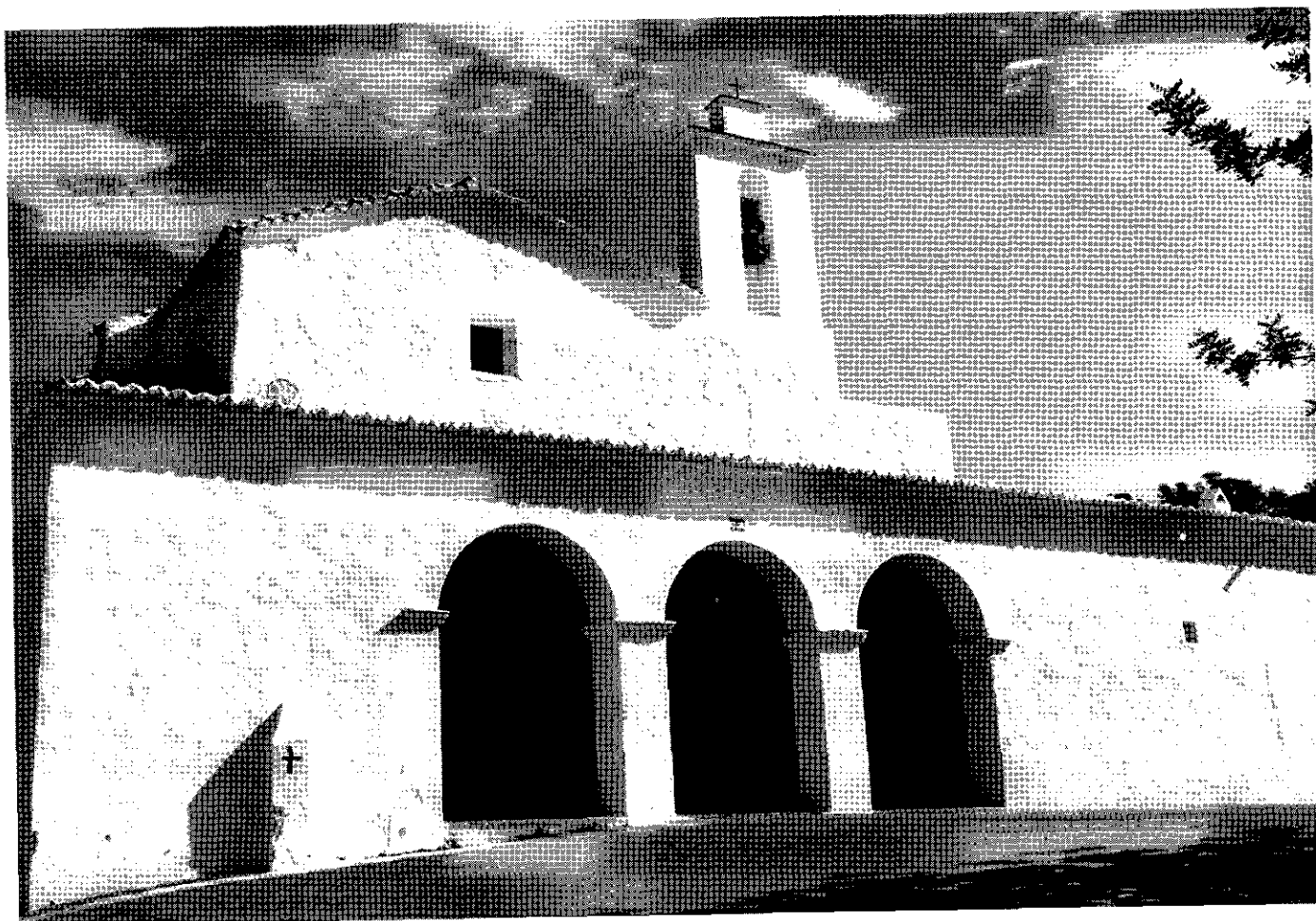
Aquest model, però, ja és posat en qüestió, en el seu moment, per la política que Napoleó duu a terme a Europa: s'ha vist un fugaç "Ducat de Varsòvia" (embrió de la futura Polònia independent) i s'estan posant les bases perquè es constitueixin corts autònomes a països com Noruega o Finlàndia (encara sota dominació sueca tots dos). El tractat de Kiel no serà suficient per enterbolir un procés que, a Europa, ja s'ha posat en marxa i que acabarà en la reestructuració de l'any 1918.

7 Cita extreta també de F. Ferrer i Gironès. Op. cit. pàg. 19.

8 Massot i Muntaner afirma que el terme "Decadència" pot ser adequat si ens referim a l'estatus de la llengua entre les classes altes (segles XVI a XIX) però és totalment inexacte si es fa referència al conjunt de la població.

5 Anècdotes extretes de Marià Torres. *La llengua catalana a Eivissa al segle XVII*. Ed. Mediterrània. Eivissa, 1993.

6 Vegeu Francesc Ferrer i Gironès. *La persecució política de la llengua catalana*. Ed. 62, pàg. 19.

Una conseqüència de la creació del bisbat d'Eivissa durant la Il·lustració fou la divisió de l'illa en parròquies i la construcció de noves esglésies, una d'elles, la de Sant Mateu d'Albarca. (Foto: Josep Mari.)

Antecedents espanyols de la ideologia francesa

La ideologia francesa té alguns antecedents més o menys remots, entre els quals en podem esmentar algun de destacat procedent d'Espanya. Per exposar-lo, caldrà remetre'ns a la figura de Bernardo de Aldrete, paladí de la "civilització" a través de l'evangelització i de l'espanyolització lingüística, enterrat, ai las!, en una mesquita (la de Còrdova, per ser més exactes).

Bernardo de Aldrete fou l'iniciador i el divulgador de la "Doctrina Andalus", que estableix que els sotmesos al poder d'algun senyor han de parlar la llengua d'aquest. (L'argument serà repetit, gairebé amb les mateixes paraules, per Otto von Bülow, de Prússia, a final del segle passat, en exposar el seu projecte de *Kulturkampf*; els polonesos que estan sota Prússia han de parlar com el kàisser).

La plasmació escrita més acurada i condensada d'aquesta "Doctrina Andalus" es troba al pròleg de la primera gramàtica de la llengua espanyola, obra d'Antonio de Nebrija. Nebrija afirma que el rei *ha conquistado muchos pueblos de bárbaras e peregrinas lenguas* (es refereix als pobles amerindis) i que el *vencedor impone sus costumbres al vencido, y con ellas su lengua*. Consider que tot el *tinglado* muntat per la flor i nata de l'espanyolor al voltant del V Centenari de la conquesta d'Amèrica no va tenir en compte el bagatge lingüístic de tota l'operació, ni es va retre a la Doctrina Andalus el tribut que es mereixia.

Les sortides: ideologia francesa o cultura de la pluralitat

A hores d'ara, ja ha passat l'època en què el predomini

dels principis de la ideologia francesa semblava *lo natural*. Actualment els estats-nació forjats durant el segle XVIII, fills del despotisme il·lustrat, viuen en una crisi més o menys permanent. La sociòloga hongareso-nord-americana Agnes Heller prediu, sense contemplacions, que aquests estats-nació no sobreviuran a les dues primeres dècades del segle XXI. Actualment, ja els considera un ple anacronisme. R. Nashby, pel seu cantó, opina que s'estan produint dos fenòmens que, encara que a primera vista puguin semblar contradictoris, en realitat són complementaris: per un cantó, hi ha la mundialització dels esdeveniments. Aquests es (re)coneixen, usant una terminologia molt francesa, "a nivell planetari". Ahir va ploure moltíssim al sud d'Egipte i avui tots hem pogut accedir a la notícia a través dels mitjans de comunicació: al segle XVIII

mai no ens hauria arribat una nova d'aquest tipus.

D'altra banda, però, aquesta mundialització facilita, correlativament, la desaparició d'estructures intermèdies entre cada comunitat natural i la resta del món. Efectivament, tothom té accés al món, però la gent hi vol accedir a través de (i sense renunciar a) les seues pròpies característiques.

Segons Nashby, allò que és gran no pot funcionar bé. En un recent congrés internacional de sociologia (Amsterdam, estiu 1994), el sociòleg americà exposà diverses divisions "funcionals" d'Europa. En aquesta divisió (encara inèdita i només feta pública a l'esmentat congrés), una França viable apareix dividida en vuit estats diferents. L'ex ministre francès de cultura Jack Lang, assistent al congrés, observava, amb desolació, el panorama.

La conclusió a què podem arribar, atenent-nos a les característiques i a les necessitats del nostre temps, és que la ideologia francesa constitueix l'enfonament contraposat a la cultura de la diversitat. Cal escollir entre l'una o l'altra i el futur sembla, assortadament, propici a la segona.

Col·loqui

Josep Marí.- Durant la conferència, has fet referència diverses vegades a les llengües minoritàries de França. En quina situació es troben actualment aquestes llengües?

Resposta.- En tot aquest trànsit per una Europa dominada durant prop de dos cents anys per la "ideologia francesa", el nostre vell continent pens que hi haurà perdut una part important del seu patrimoni lingüístic: les llengües minoritàries de França. L'afebliment de la ideologia francesa, probablement, s'haurà produït massa tard perquè encara es puguin recuperar llengües com l'occità o el bretó. I per al basc a Euskadi nord o per al català al nord del nostre país -malgrat alguns símptomes de recuperació- les perspectives tampoc no són gaire afalagadores.

R. Prats "Cavallers".- Per què no s'ha arribat a consolidar el model francès a l'Estat espanyol, on tot indica que les llengües minoritzades es troben en una situació molt millor que no a França?

Resposta.- M'inclín a pensar que hi ha dos motius perquè això sigui així: per una banda, la posició de partida devia ser millor per a les diferents comunitats lingüístiques del sud del Pirineu; i, per l'altra, per febleses del propi Estat espanyol, que mai no ha tengut una cohesió semblant a la de l'Estat francès.

A França la revolució es consolida perquè s'estableix una nova classe dominant emergent (la burgesia), que està cohesionada i que té uns objectius clars. A l'Estat espanyol, en canvi, la cosa és molt diferent: no hi ha una burgesia nacional. Només sorgiran burgesies específiques, amb la industrialització, a Euskadi i a Catalunya, i aquests sectors tendran interessos contraposats, per exemple, als de l'oligarquia agrària castellano-andalusa.

Per altra banda, la posició de partida als països del nord del Pirineu és d'una major feblesa que no a les nacions ocupades del sud: la llengua catalana compta amb una tradició cultural, una tradició d'ús, etc., que, amb el temps, necessàriament ha de pesar positivament.

Vicent Tur.- Durant la revolució francesa, es parla de patuà o de patuesos? Singular o plural?

Resposta.- S'utilitzen indistintament (és a dir, caòticament, sense ordre ni concert) els dos termes. No es defineix a quines llengües es fa referència perquè la indefinició constitueix ja una arma contra elles.

Oferir la imatge que el francès és quelcom clar, net, específic, comprensible, i que la resta de llengües és una amalgama diversa, inclassificable, un caos... ajudarà que, amb el temps, la realitat sigui realment així. Pensem per un moment en el que hauria pogut

representar, per exemple, que la Constitució espanyola actualment vigent hagués de definir quines són "las otras lenguas de España". S'hi esmentarien el català i el valencià? I com podrien ser homologables si són dues llengües "diferents"? I l'anglès, llengua pràcticament única al penyal de Gibraltar, hi apareixeria? O s'acceptaria la no-espanyolitat de Gibraltar? I la llengua àrab, pròpia de bona part de la població de Ceuta i Melilla? O bé Espanya renuncia a l'opció de sobirania damunt aquestes colònies?

Definir, en les nostres circumstàncies constitueix gairebé un acte revolucionari. Si els parlamentaris que elaboraren (i els que aprovaren) la Constitució espanyola haguessin hagut d'esmentar pel seu nom les llengües dels territoris sota jurisdicció de l'Estat, s'haurien trobat amb un bon embolic.

Per tant, singular... plural, tant fa! Millor si es barregen l'un i l'altre.

Josep Marí.- De vegades, els francesos, fins i tot ofenen sense voler, sense tenir-ne consciència. Jo tenc un amic que, alguna vegada, ha amollat, sent-hi jo present, tranquil·lament, que jo parlava patois.

Resposta.- Efectivament, tot sembla com un procés natural. Aquí hi ha una correlació molt interessant: els parlants de llengües majoritàries, com el francès, l'espanyol o l'italià, tenen omnipotència apresada; mentre que, a l'altra cara de la moneda, els parlants de llengües minoritzades solen patir desemparança apresada.

L'omnipotència apresada és allò que fa que un parlant, en qualsevol lloc i circumstància, tenguí una mena de dret natural a exigir l'ús de la seua llengua. La desemparança apresada és el fenomen contrari: cal tot un esforç racional per utilitzar normalment el català, perquè l'ús del català comporta, generalment, tot un seguit d'estímuls negatius.

BERNAT JOAN I MARÍ